

DIALEKTIKA VÝROBNÝCH SÍL A VÝROBNÝCH VZŤAHOV A JEJ VZŤAH K FORMULOVANIU KATEGÓRIE „KULTÚRA“

VLADIMÍR DROZDA, Katedra marxisticko-leninskej filozofie FFUK, Bratislava

Proces intenzifikácie výroby, ktorý sa v súčasnosti presadzuje do praxe, je dôležitým faktorom v rámci ďalšieho rozvíjania a kvalitatívnych premien socializmu. Samotnú intenzifikáciu však nemožno pochopiť ako proces sám o sebe, ako čisto ekonomický fenomén. Naopak, sama prax ukazuje, že intenzifikácia výroby predpokladá nielen zmeny vo výchove a vzdelaní, ale vôbec celkové zmeny v spôsobe a štýle života, predpokladá nielen využívanie kultúrnych mechanizmov a foriem stykov, ale zároveň tvorbu nových kultúrnych stykov, uvedomelé riadenie rozvoja kultúry vo všetkých jej sférach, ako aj v celku. V takýchto súvislostiach pokladáme za aktuálne a dôležité pokúsiť sa o formuláciu kategórie kultúra, formuláciu spätú s využitím kategórie spôsobu výroby. Naše úvahy budú pritom implicitne obsahovať postoj k niektorým problémom, ktoré sa objavili v diskusií o výrobných silách v našej a sovietskej literatúre.

Hneď na začiatku by sme chceli upozorniť na jeden empirický predpoklad filozoficko-teoretickej reflexie obsahu pojmu spôsob výroby, ktorý je významný pre naše chápanie kategórie kultúry. Máme na mysli fakt, že nevyrába nejaká spoločnosť vôbec, spoločnosť, uchopená v istej teoretickej abstrakcii, ale konkrétny, empiricky existujúci, historicky vzniknutý „spoločenský organizmus, spoločenský subjekt, ktorý je činný vo väčšej alebo obmedzenej totalite výrobných odvetví [1, s. 41]. Spoločnosť vôbec, podobne ako výroba vôbec, je rozumnou abstrakciou iba vtedy, ak fixuje to spoločné pre rôzne spoločenské organizmy, čo sa vyčlenilo porovnávaním; má svoj význam, ak od spoločnosti vôbec v myšlienkovom postupe prechádzame k teoretickej reflexii konkrétneho spoločensko-kultúrneho organizmu. Samo teoretické porovnávanie predpokladá v realite existenciu toho, čo sa porovnávalo, teda jednotlivé spoločenské organizmy, na čom nič nemení skutočnosť, že porovnávanie sa vždy deje na určitých rovinách zovšeobecnenia daných špecifickosťou predmetu, čiastkovosťou prístupu k spoločenskej skutočnosti. Je úlohou filozofie a predovšetkým jej integrálnej súčasťou, historického materializmu, poukázať na celostný charakter spoločenskej skutočnosti, a tým pristupovať k rôznym parciálnym prístupom spoločenských vied ako k ich svetonázorovému a metodologickému základu.

Uvedomenie si, že vyrába konkrétny spoločenský organizmus, však ešte nie je vedeckým vysvetlením. Pre vedu je to danosť, je to sféra javov, v ktorej ona hľadá zákonitosť, postupuje do vnútra vecí, prechádza od javu k podstate. Základnou kategóriou vysvetlenia javových stránok konkrétneho spoločenského organizmu z jeho podstaty je spôsob výroby. Pre historický materializmus je centrálnou kategóriou, pretože ňou odrážame najhlbšie, najzákladnejšie protirečenie, ktoré je spoločné pre celú sumu spoločenských organizmov. To, že tieto spoločenské organizmy sú vybudované a reprodukované

na základe toho istého, centrálného protirečenia, vyjadruje ich príslušnosť k historickému typu spoločnosti, istej spoločensko-ekonomickej formácii.

Spôsob výroby je predovšetkým filozofická kategória, ktorou odrážame podstatné vzťahy historicky sa vyvíjajúcej spoločenskej skutočnosti. Vysvetlenie konkrétnych spoločenských faktov z daného spôsobu výroby ako ich podstaty je proces neľahký a sprostredkovaný mnohými medzičlánkami. Zdá sa nám preto neprípustné „dokumentovať“ istý spôsob výroby prostredníctvom konkrétnych technologických výdobytkov, a to nie preto, že by spôsob výroby spoločenského života nebol vo vzťahu k technológii, ale preto, že vzťah spôsobu výroby k technológii je vzťahom podstaty k javu, t. j. prechod od spôsobu výroby k teoretickému vysvetleniu zmyslovo vnímateľnej skutočnosti nie je priamy, sú to pojmy rôznej úrovne. Zároveň si myslíme, že takéto dokumentovanie neobstoí ani ako dôkazový materiál: politická ekonómia (a takisto historický materializmus) nie je vedou o technológii, ako sa výstižne vyjadril K. Marx. Ak by bolo možné prejsť od technologického stavu spoločnosti k formulovaniu základného zákona spoločenského organizmu, veda by bola zbytočná. Jav je síce prejavom podstaty, no to, ako sa podstata prejavuje, nie je dané jednoznačne: jav je súčasne zakrytím podstaty. Spoločenské vzťahy za kapitalizmu sa napríklad výrobcom nejavia ako ich vlastné vzťahy, ale v sfe- tišovanej, prevrátenej „fantasmagorickej forme medzi vecami“ [2, s. 85]. Z týchto dôvodov sa nestotožňujeme s prístupom, ktorý sa objavil aj v sovietskej diskusii o výrobných silách [3, s. 90], ktorý vyvodzuje nevyhnutnosť dôkladnejšej analýzy elementov výrobných síl z faktu, že v niektorých odvetviach výroby nie je možné fixovať štruktúru výrobných síl. Pojem výrobné sily sa v takomto type uvažovania používa nejednoznačne, raz ako filozofická kategória a raz ako technologická.

Problematika vzťahu podstaty a javu tak, ako sme ju uviedli, t. j. ako vzťah spôsobu výroby a konkrétnej reprodukcie spoločenského organizmu, kde technológia je iba momentom, je dôležitý pre pochopenie a formulovanie kategórie kultúry. Každá kultúra, pod pojmom ktorej predbežne môžeme rozumieť sociálny organizmus vyznačujúci sa zvláštnym štýlom života, jedinečnosťou reprodukcie spôsobu svojho spoločenského života, je totižto vybudovaná na základe celkom určitého spôsobu výroby. Skôr ako prejdeme k hlbšej charakteristike kategórie kultúry, je potrebné sa bližšie zastaviť pri dialektike výrobných síl a výrobných vzťahov a poukázať, že pojem kultúry s touto dialektikou organicky súvisí.

Súčasná teória marxizmu-leninizmu jednoznačne uznáva, že vzťah výrobných síl a výrobných vzťahov je vzťahom obsahu k forme. Aj napriek jednoznačnosti súhlasu nie je táto analógia uspokojivo využitá. Príčinu vidíme hlavne v tom, že vzťah obsahu a formy v konkretizácii na výrobné sily a výrobné vzťahy sa v skutočnosti zväčša zamieňa vzťahom látky a formy. Výrobné sily sa v takýchto intenciách chápú ako niečo samo seba vyvíjajúce, nezávislé na výrobných vzťahoch. Takýto prístup je viac či menej uvedomele skrytý v tzv. technologickom prístupe k analýze výrobných síl, ktorý je typický vyabstrahovaním výrobných síl zo spôsobu výroby (lepšie povedané, jeho materiálno-látkového substrátu), čím samé výrobné sily strácajú svoj historický charakter. V nastolenom pohľade je takto nejasné, akým spôsobom sú výrobné sily súčasťou výrobného procesu, keďže výrobný proces je jednotou dvoch momentov: pracovného procesu a formy spojenia indivíduí, za ktorých tento

proces prebieha a za ktorej sa cieľavedomý pracovný proces stáva historicky vymedzenou a obmedzenou formou výroby. Výrobné vzťahy sú v tomto prístupe akoby „mimo“ výrobných síl. Logickým pokračovaním tohto uvažovania je aj hľadanie akéhosi sprostredkujúceho článku medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi: to, čo sa predtým metafyzicky oddelilo, sa teraz spája pomocou organizačno-technologických vzťahov. Pritom sa neprihliada na to, že organizačno-technologické vzťahy sú z logickej stránky prejavom historicky daného spôsobu výroby, a to predovšetkým jeho formy, výrobných vzťahov, že pojem organizačno-technologické vzťahy a pojem výrobných síl a výrobných vzťahov sú pojmy rôznej kategoriálno-pojmovej úrovne: ak pojmom výrobných vzťahov odrážame v prvom rade istý typ vzťahov, formou spoločenského výrobného procesu, ktorou sa konkrétny spoločenský organizmus zaraďuje do určitej spoločensko-ekonomickej formácie, tak pojem organizačno-technologické vzťahy vyjadruje tie vzťahy medzi individuami, ktoré sú výsledkom špecifickosti delby práce a kooperácie indivíduí daného spoločenského organizmu.

Nazdávame sa, že k prekonaniu týchto nedostatkov môže filozofia prispieť tým, že dialekticky hlbšie rozpracováva chápanie vzťahu obsahu a formy. Nevyhnutné pri tomto postupe je „očistenie“ Hegelovej analýzy zmienených kategórií od idealizmu, čo prirodzene neznamená očistiť ju od dialektiky. Pokladáme preto za účelné uviesť na tomto mieste podstatné ukážky Hegelovej analýzy obsahu a formy. Zároveň treba upozorniť po prvé, že skôr ako Hegel pristúpil priamo k analýze obsahu a formy, rozobral vzťah podstaty k forme, matérii k forme a hmoty k forme, po druhé že všetky tieto analýzy sú dôležité a vnútorne prítomné v analýze obsahu a formy. „Jestvovanie mimo seba vo svete javu,“ píše Hegel „je totalitou a úplne sa vyčerpáva jeho *vzťahom k sebe*. Vzťah javu k sebe je takto úplne určený, *formu* má v sebe a keďže je takto identický, je podstatným trvaním. Tak je forma *obsahom* a svojou rozvinutosťou a určenosťou *zákonom* javu. Do formy ako *v sebe nereflektívnej* spadá negatívno javu, jeho nesamostatnosť a meniteľnosť — je indiferentnou, vonkajšou formou.

Pri protiklade formy a obsahu si treba podstatne všimnúť, že obsah nejestvuje bez formy, ale práve tak má *formu v sebe*, ako je mu *čímsi vonkajším*. Je tu podvojnásť formy, ktorá je raz ako v sebe reflektívna obsahom, raz ako v sebe nereflektívna vonkajšou, voči obsahu indiferentnou existenciou. *Osebe* tu jestvuje absolútny vzťah obsahu a formy, totiž ich navracanie sa jedného v druhé, takže *obsah* je len *zvracaním sa formy* v obsah a forma len *navracaním sa obsahu* vo formu. Toto navracanie sa je jedným z najdôležitejších určení, stanovené je však iba v *absolútnom pomere*“ [4, s. 179—180]. A ďalej: „*Bezprostredná* existencia je však určenosťou trvania a formy. Je teda práve tak určenosti obsahu vonkajšia, ako je preň táto vonkajškovosť, ktorú získava momentom svojho trvania, podstatná. Takto stanovený jav je pomerom, jedným a tým istým, obsahom ako rozvinutou formou, vonkajškovosťou a *protikladnosťou* samostatných existencií a ich *identickým* vzťahom a len v tomto vzťahu sú rozdielne danosti tým, čím sú“ [4, s. 181—182].

Z týchto ukážok vidieť, že Hegelova analýza obsahu a formy aj napriek svojej abstraktnosti je hlboká, a hlavne bohatá na vzťahy k iným pojmom. Využitie jeho analýzy na určenie vzťahu výrobných síl a výrobných vzťahov je podľa našej mienky bezprostredne spojené s materialistickou interpretáciou.

toho, čo Hegel nazýva vonkajšou formou, teda s interpretáciou tej formy, ktorá patrí do javovej oblasti na rozdiel od oblasti podstaty, kde forma je v absolútnom (ale vnútorne diferencovanom) pomere s obsahom, kde forma je obsahom a obsah formou. Pri tejto interpretácii treba obrátiť pozornosť na niektoré Marxove a Engelsove myšlienky v *Nemeckej ideológii*, pretože práve v nej východiskom uvažovania je pre Marxa a Engelsa javová oblasť, teda tá oblasť predpokladov „celých ľudských dejín“, z ktorej zároveň vychádzame z určitých predpokladov; z toho, čo „skutočne jestvuje“, zo „zmyslovej istoty“, z toho, čo možno „zistiť len empiricky“, z reálnych predpokladov, „od ktorých môžeme abstrahovať len vo fantázii“.

Marx a Engels v tejto svojej práci rozoznávajú tri empiricky zistiteľné predpoklady ľudských dejín. Sú to: živé ľudské individúá, ich činnosť a materiálne podmienky ich života, kde treba zahrnúť súčasne tie podmienky, ktoré existovali pred nimi a nezávisle na ich činnosti, aj tie, ktoré svojou činnosťou vytvorili. Pritom tieto predpoklady sú zároveň tri momenty, stránky jednotného a celostného spôsobu prejavu a reprodukcie spoločenského života individuí: „Individuá sú také ako prejavujú svoj život. To, čím sú, sa teda zhoduje s ich výrobou, aj s tým, čo vyrábajú, aj s tým, ako vyrábajú“ (5, s. 112). Samostatná výroba má však tiež svoje podmienky: „... výroba sa objavuje až s rozmnožením obyvateľstva. Jej predpokladom sú zasa isté styky medzi individuími. Forma týchto stykov je zasa podmienená výrobou“ (5, s. 112). Marx a Engels tu uvádzajú dva z hľadiska našej interpretácie pojmu vonkajšej formy dôležité termíny: isté styky a forma týchto stykov. Nazdávame sa, že využitie týchto pojmov vo vzťahoch, v akých sa nachádzajú k ostatným pojmom v ich práci, ako aj určenie ich vzťahu k pojmu spôsob výroby nás priblíži k pochopeniu podstaty kultúry ako organického a jedinečného spojenia individuí navzájom.

Skôr ako pristúpime k priamej interpretácii a využitiu pojmu styk, odbočme a pozrime sa na terminologicko-obsahovú stránku tohto pojmu. Týmto termínom sa do slovenčiny prekladá nemecký výraz Verkehr. Verkehr však okrem styku znamená aj spojenie, kontakt. Myslíme si, že obvyčajný preklad nemeckého slova Verkehr na slovenské slovo styk nezodpovedá celkom adekvátne duchu a logike myšlienok Marxa a Engelsa v *Nemeckej ideológii*. Termín styk má v slovenčine totižto nádych niečoho vonkajšieho, od čoho vnútorne individúá nezávisia, niečoho skôr konvenčného ako nevyhnutného. Z tohto dôvodu sa nazdávame, že termín spojenia viac zodpovedá významovému preloženiu nemeckého Verkehr: Marxovi a Engelsovi ide o určitý integratívny princíp, o celok, v rámci ktorého sa individuum vyčleňuje ako individuum celostného spoločenského organizmu. Individuá ako časti sú samostatné len pokiaľ tvoria celok, určité spojenie, spojenie v určitej kultúrno-historickej forme. Ruské obščeniye, ktorým sa v sovietskej filozofickej literatúre prekladá nemecké Verkehr, lepšie vystihuje to, o čo Marxovi a Engelsovi ide. Termín obščeniye je etymologicky viazané na slovo obščestvo, na pochopenie integratívneho princípu, ktorý predstavuje pojem spoločnosti. Sám Marx v známom liste Annenkovovi píše, že anglické commerce, ako analogón nemeckého Verkehr, používa v najširšom zmysle, teda nie v bežnom používaní tohto slova ako obchodu, obchodného tyku. Preklad nemeckého Verkehr do slovenčiny by mal navodiť to, že ide o filozofický pojem a nie úzko ekonomický a formálne individualistický, čo podľa nás termín styk navodzuje.

V našich úvahách budeme preto v ďalšom podľa kontextu používať pojem

styk, aj pojem spojenie. Styk vedy, keď budeme mať na mysli kontakt, hocijakú sociálnu komunikáciu medzi jednotlivcami daného spoločenského organizmu a termín spojenie, keď budeme hovoriť o integratívnom princípe individuí navzájom do istého kultúrneho celku.

Konštatovali sme, že jedným z predpokladov ľudských dejín je existencia skutočných, živých ľudských individuí, čo je zároveň čisto empirické zistenie. Aby mohli individuá vyrábať, teda aby mohli prejaviť, čím sú, musia sa nachádzať v istom spojení, pričom práve výroba podmieňuje formu tohto spojenia. aby bola výroba [t. j. individuá vyrábajúce v rámci určitého spoločensko-kultúrneho celku] empiricky zistiteľná, musí prebiehať v istých materiálnych podmienkach [aj tých, čo boli pred individuami, aj tých, čo už vytvorili svoju činnosťou]. Styky medzi individuami sú takto výrazom ich integrácie, spojenia do historicky určitého, konkrétneho celku, a to v dvojakom zmysle: po prvé sú styky tým, v čom sa v konkrétnej podobe realizuje spoločenský charakter reprodukcie ich materiálneho života, alebo tiež povedané z druhej strany: spoločenský charakter materiálneho života individuí sa realizuje v ich stykoch; po druhé v stykoch sa realizuje zároveň ideologicko-sociálna forma spojenia individuí, ktorá je navzájom typická len pre danú kultúru, pre ktorú sú individuá tvorcami aj produktami.

V týchto intenciách interpretácie Marxových a Engelsových myšlienok, a to interpretácie, ktorá vedie k istému chápaniu pojmu kultúra, sa nazdáva-me, že práve to, čo označujeme termínom „forma spojenia individuí“ je vonkajšou formou výrobných síl, chápaných v totožnosti s ich vnútornou formou, s výrobnými vzťahmi. Túto totožnosť vyjadruje práve pojem spôsob výroby.

Spôsob výroby práve tým, že je niečím stálym v neustálych javových zmenách, teda že je spoločenskou podstatou empiricky prebiehajúceho procesu výroby, je v hraniciach jednej spoločensko-ekonomickej formácie, v hraniciach historicko-logicky vyčlenenom type spoločnosti absolútnou totožnosťou výrobných síl a výrobných vzťahov. Výrobné vzťahy v tejto totožnosti môžeme najlepšie pochopiť ako stále, historicky podmienené zosúvzťaženie elementov výrobných síl. Pod elementami výrobných síl si však nemôžeme predstavovať nejaké substráty, výrobné sily sú členiteľné na elementy len na základe výrobných vzťahov: element historicky určených výrobných síl je elementom týchto výrobných síl iba vzhľadom na všetky ostatné elementy. Uvedme čiastkový príklad: pracovná sila t. j. nositeľ práce ako jedného z momentov pracovného procesu, nie je vo výrobných vzťahoch antickej spoločensko-ekonomickej formácie sociálnym subjektom výrobného procesu, ale príslušenstvom pôdy, je nástrojom. To, že je nástrojom, teda to, že v antickej výrobnom procese je súčasťou pracovných prostriedkov, však vôbec neprotirečí faktu, že je súčasne skutočným *fyzickým* subjektom tohto procesu. Ním je však ako človek a nie ako otrok, t. j. ako príslušník triedy, ktorá formuje človeka na sociálne vymedzené individuum, čím má tak zvláštny vzťah k iným individuám (a tým aj k sebe ako individuu istej triedy), ako aj k svojmu neorganickému telu (k vecným a prírodným faktorom, ktoré podmieňujú a zúčastňujú sa reprodukcie jeho spôsobu života a sprostredkovane cez túto sociálnu formu aj obnovy jeho ľudského života vôbec).

Absolútna totožnosť výrobných síl a výrobných vzťahov v rámci určitej spoločensko-ekonomickej formácie, ich „navracanie sa navzájom, po prekročení rámca danej spoločensko-ekonomickej formácie sa ukáže ako relatívne,

ukáže sa, že v danej totožnosti je vnútorný prítomný rozdiel. Tento rozdiel má základ v tom, že určitý spôsob výroby je iba niečím spoločným pre rôzne spoločenské organizmy, pre rôzne jednotlivé a jedinečné spoločensko-kultúrne spojenia indivíduí, teda v tom, že forma spojenia ako vonkajšia forma výrobných síl je iná v každom kultúrnom organizme, a to pri realizácii tých istých výrobných vzťahov v tomto spojení. Spojenie indivíduí v kultúrny celok nie je niečím harmonickým, nie je kľudom, toto spojenie je hlavne reprodukciou tohto spojenia, je pohybom, bojom jeho protikladných sociálnych tried a skupín, ktoré toto spojenie tvoria. Je reprodukciou tak sociálnej formy tohto kultúrneho spojenia a foriem styku indivíduí z neho plynúcich, ako aj reprodukciou a rozvojom obsahu tohto spojenia, jej produktívnych síl. Rozvoj produktívnych síl má dané hranice práve spôsobom výroby. Ich ďalší rozvoj je preto nemysliteľný bez zmeny výrobných vzťahov. So začiatkom tejto zmeny nastáva etapa sociálnej revolúcie, etapa zmeny samej podstaty spoločenských organizmov, t. j. vytvorenie novej spoločensko-ekonomickej formácie.

Z našej doterajšej úvahy o vzťahu výrobných síl a výrobných vzťahov vyplýva poznatok, že hľadanie štruktúry výrobných síl v abstrahovaní od výrobných vzťahov je vedecky neoprávnené. Výrobné sily sú historicky premenlivá kategória s rôznym obsahom v rôznych spoločensko-ekonomických formáciách. To však neznamená, že výrobné sily v rôznych typoch spoločnosti nemajú niečo spoločné, že nemajú určité vždy prítomné predpoklady. Ak odhliadneme od historickej formy, v ktorej prebieha výrobný proces, ak teda máme na mysli výrobný proces vôbec, „jednoducho ľudský ak chcete“ (1, s. 264), „alebo ešte presnejšie, pracovný proces...“, ktorý pre svoju abstraktnosť, číru látkovosť je rovnako príznačný pre všetky formy výroby“ (1, s. 249), potom jednoduché momenty pracovného procesu sú: cieľavedomá činnosť, čiže práca sama, pracovný predmet a pracovný prostriedok.

S rozlíšením pojmov pracovný proces a výrobný proces (pracovný proces je výrobný proces chápaný v abstrakcii od spoločenskej formy, v ktorej prebieha, teda výrobný proces vôbec) úzko súvisí aj rozdielnosť pojmov človek a individuum. Výroba reprodukuje individuum v jeho spôsobe existencie, nereprodukuje teda len jeho organické telo, ale aj vzťahy, v ktorých sa nachádza a ktoré ho určujú ako spoločenské individuum, reprodukuje celý jeho spôsob života. Definovať individuum znamená teda určiť jeho vzťahy k iným indivíduám, vzťahy, ktoré sú determinované jeho vzťahom k procesu výroby. Individuum nemožno charakterizovať pohľadom ohraničeným vnútom jeho psychiky, individuum nie je nezávislá jednotka, ale naopak, je úplne závislé, pretože jeho jedinečnosť je daná práve sumou vzťahov, v ktorých žije ako spoločenská bytosť. Pojem individua je pojmom historicky premenlivým, je jednotou organického a neorganického tela, pričom spôsob ich zjednotenia je daný prostredníctvom spoločensko-kultúrneho spojenia indivíduí navzájom. Ak abstrahujeme od rôznych spoločenských foriem, v ktorých sa indivíduá nachádzajú, ak fixujeme iba ich stále a všade prítomné všeobecné ľudské city a vlastnosti, dostaneme to, čo odrážame pojmom človek.

V takýchto významových súvislostiach podľa našej mienky používa pojem človeka a pojem individua aj Marx. Je to zrejmé, okrem iného aj z jeho dnes už klasickej definície spoločnosti: „Spoločnosť ... vyjadruje súhrn vzájomných vzťahov, pomerov, jestvujúcich medzi ... indivíduami. Akoby niekto chcel tvrdiť: z hľadiska spoločnosti neexistujú otroci a slobodní občania: jedni i druhí

sú ľudia. Ale ľuďmi sú práve mimo spoločnosti. Byť otrokom či občanom, to sú spoločenské určenia, vzťahy medzi ľuďmi A a B. Človek A ako taký nie je otrokom. Otrokom je v spoločnosti a prostredníctvom spoločnosti“ (1, s. 214).

Týmto pojmovým objasnením by sme chceli tiež upozorniť na nejednoznačnosť prístupu k problematike výrobných síl formulovanom v podobe myšlienky: „človek ako hlavná výrobná sila“. Z vyššie nami povedaného vyplynulo, že štruktúra výrobných síl môžeme analyzovať iba v dialektike s výrobnými vzťahmi, zároveň sme však ukázali, že v pojme človek sa abstrahuje od vzťahov, za ktorých sa človek stáva napr. otrokom alebo občanom, t. j. individuom danej spoločnosti. Spomínaný prístup z nášho hľadiska teda nesie v sebe protirečenie. Myslíme si, že toto protirečenie možno odstrániť, ak sa vedecky objasní štruktúra výrobných síl prítomná v každej spoločnosti istého typu, a tým zároveň vysvetlí, aké vzťahy medzi individuami podmieňuje táto štruktúra, aké sociálne skupiny a triedy ľudí sa zúčastňujú na reprodukcií skúmaného spôsobu výroby. Navrhovaný pohľad by takto ešte viac zvýraznil a prehĺbil reflexiu vzťahu spoločensko-ludskej podstaty a výroby, t. j. fakt, že spoločensko-ludská podstata [systém spoločenských vzťahov medzi individuami] je reprodukovaná výrobou, v ktorej si individua ako nositelia tejto podstaty zároveň vytvárajú svoj spôsob existencie. Takéto chápanie však predpokladá pochopiť výrobu nie v úzko ekonomickom zmysle ako výrobu produktov, ale v širšom filozofickom význame ako výrobu spoločenského života.

Chápanie výroby ako produkcie a reprodukcie života spoločenských ľudí je v blízkom vzťahu k nami už naznačenému stanovisku ku kategórii kultúra. V závere nášho príspevku sa preto nevyhnutne zameriame na istú formuláciu tejto kategórie, a to formuláciu, ktorá vyrastá z dialektiky výrobných síl a výrobných vzťahov tak, ako sme sa s ňou doteraz zaoberali.

Kultúrou z nášho pohľadu rozumieme konkrétny spoločenský organizmus s charakteristickými vlastnými vzťahmi, so špecifickým spojením ľudí navzájom do relatívne uzavretého celku. Tento organizmus je typický tak jedinečným spôsobom života, ako aj zvláštnym štýlom tohto života prejavujúcim sa v stykoch medzi ľuďmi. Jedinečnosť a špecifickosť tohto organizmu nie je daná samou jeho jedinečnosťou, ale ako jedinečný sa javí na podklade kontaktov kultúry s inými kultúrami. Inak povedané, ako špecifická sa kultúra odкрýva tým, že vyrastá z vnútorného zvláštného určenia, z toho, že každá kultúra je zároveň istým typom spoločenského organizmu, že patrí do istej spoločensko-ekonomickej formácie. Takýto prístup zároveň poukazuje na dôležitý fakt: kultúra je javovou stránkou spôsobu výroby, ako jej podstaty, pričom práve táto javovosť je pre ňu významná, je to javovosť, ktorou realizuje jedinečným spôsobom svoju podstatu. Typ spôsobu výroby ako dialektickej jednoty výrobných síl a výrobných vzťahov je preto základným kritériom kultúrneho pokroku ľudstva, avšak vzhľadom na samotný pojem kultúry nie úplným. Úplné kritérium pokrokovosti istej kultúry nie je vyčerpané len tým, či v danej dejinnej situácii špecificky reprodukuje historicky pokrokový typ spôsobu výroby, čo je zároveň javovou stránkou spomínaného základného kritéria, ale tiež treba pri vymedzovaní úplného kritéria prihliadať na to, *nakoľko* skúmaná kultúra v úplnosti realizuje svoju podstatu. Spôsob výroby je totižto ako podstata kultúry nie nečím vopred daným, čo patrí iba jej; spôsob výroby je zároveň aj tým, čo danú kultúru v jej špecifickosti prekračuje: spôsob výroby je podstatou aj iných kultúrnych organizmov, ktoré patria k tej istej spoloč-

čensko-ekonomickej formácii a ako spôsob výroby sa reprodukuje cez súhrn všetkých kultúr istého spoločenského typu.

Uvedený pokus o formuláciu kategórie kultúra prirodzene nepokladáme za vyčerpávajúcu. Spôsob formulácie je vymedzený určením nášho príspevku do diskusie. Obsažnejšia a hlbšia definícia kultúry vyplývajúca z nášho prístupu je možná iba po kritickom vyrovnaní a integrovaní iných pohľadov na fenomén kultúry, ktoré sa rozpracovávajú v rámci marxistickej vedy. Máme na mysli hlavne tieto tri prístupy:

1. Prístup, v ktorom sa kultúra chápe ako špecifický spôsob ľudskej činnosti (Kagan, Markarian, Davidovič, Ždanov a ďalší).

2. Prístup, v ktorom sa kultúra chápe ako proces tvorivej činnosti, výsledkom ktorej sú hodnoty (Arnoľdov, Kogan, Meždujev, Zlobin a ďalší).

3. Prístup, v ktorom sa kultúra chápe ako súhrn znakových systémov, ako mechanizmus vytvárajúci istý textový celok (Lotman, Uspenskij, V. V. Ivanov, Toporov a ďalší).

Takéto kritické vyrovnanie by podľa našej mienky malo poukázať na čiastkovosť daných prístupov, poukázať, že každý z nich posudzuje spoločensko-historickú totalitu ako kultúra je, len z hľadiska istého momentu, ktorý pokladá za hlavný. To znamená, že ak má byť náš postoj k formulácii kategórie kultúry funkčný, musia byť všetky tieto tri smery z nej vysvetliteľné. V zásade sa pritom treba opierať o zistenie vzťahu týchto smerov k našej formulácii, t. j. o poznatok, že prvý smer posudzuje kultúru v zmysle aspektu protikladnej jednoty výrobných síl a formy spoločensko-kultúrneho spojenia indivíduí (táto jednota z hľadiska nášho prístupu tvorí to, čo sa v spomínanej koncepcii rozumie pod pojmom spôsob ľudskej činnosti), druhý z pozície vzťahu indivíduí k materiálnym podmienkam ich života, ktoré svojou činnosťou vytvorili a tretí smer z pohľadu dialektickej jednoty spoločensko-kultúrneho spojenia a textov [znakových štruktúr], ktoré z nášho stanoviska možno chápať ako činitele bezprostredne určujúce formu styku indivíduí navzájom.

Nazdávame sa, že nastolený postoj k definovaniu kategórie kultúry je vo výhodnejšom postavení ako tri vyššie spomínané aj z toho hľadiska, že objasňuje dialektiku kategórií spôsobu výroby a kultúru, a tým odкрýva možnosti teórie kultúry presvedčivejšie sa vyrovnáť so základnou metodologickou požiadavkou historického materializmu na spoločenské vedy formulovanou v princípe historizmu.

LITERATÚRA

1. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“ I. Bratislava 1974.
2. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1979.
3. Voprosy filosofiji. Moskva 1981, č. 9.
4. HEGEL, G. W. F.: Logika. Bratislava 1961.
5. Antológia z diel filozofov. Marxisticko-leninská filozofia. Bratislava 1977.